

T.DRAYZERNING “SARMAYADOR” ROMANIDA KAPITALIZM DAVRINING AXLOQIY INQIROZI

Mardanova Mohira Davron qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute, o'qituvchi

Tel: +998(99)2385857

E-mail: mardanovamohira02@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17378253>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Teodor Drayzerning “Sarmayador” (“The Financier”) romanida kapitalistik jamiyatning axloqiy tanazzuli, boylik va ma’naviyat o’rtasidagi ziddiyatlar hamda inson ruhiyatidagi inqiroz jarayonlari tahlil qilinadi. Asarda iqtisodiy manfaat insoniy qadriyatlardan ustun qo’yilgan jamiyatda shaxsning ma’naviy yemirilishi realistik uslubda yoritilgan.

Kalit so’zlar: T. Drayzer, “Sarmayador”, kapitalizm, ma’naviy inqiroz, realizm, ijtimoiy muhit.

XX asr boshlarida Amerika jamiyatida iqtisodiy taraqqiyot bilan birga insoniy qadriyatlar ham sinovdan o’ta boshladi. Kapitalizmning tez sur’atlarda rivojlanishi natijasida boylik inson muvaffaqiyatining mezoniga aylandi. Teodor Drayzer bu jarayonni chuqur tahlil qilib, o’z romanlari orqali shaxs va jamiyat o’rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berdi. “Sarmayador” asari — muallifning “Trilogi of Desire” nomli uch qismli romanlar turkumining birinchi qismi bo’lib, unda kapitalistik mafkuraning inson ruhiyatiga salbiy ta’siri yoritiladi. Roman qahramoni Frenk Kauper — amerikalik tadbirkor, moliyaviy muvaffaqiyatni hayotining bosh maqsadi deb biladi. U uchun boylik — faqat iqtisodiy kuch emas, balki jamiyatdagi hurmat va e’tirof kalitidir. Shu boisdan u maqsad sari har qanday vosita bilan intiladi, hatto axloqiy tamoyillarni buzishdan ham to’xtamaydi. Drayzer Frenk obrazida kapitalistik jamiyatdagi ma’naviy inqirozni gavdalantiradi: halollik, sadoqat va vijdon kabi qadriyatlar o’rnini foyda, hisob-kitob va manfaat egallaydi. Asarda muallif nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat orzusi, balki bu orzuning jamiyat axloqiga ko’rsatgan ta’sirini ham ko’rsatadi.

Kaupervud va Eyilinning “xufyona uchrashuvlari” (yashirin uchrashuvlari) — faqatgina axloqiy me’yorlardan chekinish emas, balki butun davr ma’naviy muhitining ramzidir. Muallif bu munosabatni tasvirlar ekan, kapitalistik jamiyatdagi shaxsiy manfaat va ehtiroslar ustuvorligini ko’rsatadi. Shundan so’ng keltirilgan 1871-yilgi Chikago yong’ini voqeasi tasodifiy emas — u asarda metaforik ma’noga ega. Yong’in — bu jamiyatdagi beqarorlik, moliyaviy tizimning zaifligi, insoniyatning boylikka mukkasidan ketganligining timsolidir. Drayzer yong’inni “tabiiy ofat” sifatida tasvirlab, aslida u orqali axloqiy ofatni ko’rsatadi:

“...u inson xohish-irodasi va orzu-niyatlariga umuman bog’liq emas edi.” [1,199]

Bu jumla bilan muallif kapitalistik jamiyatning inson nazoratidan chiqib ketganligini, moliyaviy tizim endi odamlar emas, balki odamlarni boshqarayotganini ifodalaydi.

Drayzerning realizm uslubida yozilgan bu sahnada Chikago yong’ini voqeasi fonida Kaupervudning ruhiy holati ochiladi. “Xoy bola!” deb sarlavha o’qiyotgan bolani chaqirgan Frenkning ohangi — beparvo, buyruq ohangidir. Bu tafsilot yozuvchi uchun muhimdir, chunki u insoniy fojiani emas, iqtisodiy imkoniyatni ko’rayotgan shaxsning psixologiyasini tasvirlaydi. Parchada yong’in — jamiyat uchun ulkan ofat, minglab insonlar uchun fojea

sifatida tasvirlansa-da, Kaupervud uchun u moliyaviy hisob-kitob manzarasiga aylanadi. U voqeani “vahima” deb emas, balki “imkoniyat” deb baholaydi. Drayzer qahramonning bu reaksiyasi orqali kapitalistik tafakkurning asosiy belgisi — foyda uchun insoniy qadriyatlardan voz kechishni ko'rsatadi.

“Ish, aftidan, jiddinga o'xshaydi, xotirjam dedi Kau-pervud...”

Bu satrlar yozuvchining kuchli ironiyasidir. Yong'in paytida “xotirjam” bo'lish — bu nafaqat sovuqqonlik, balki axloqiy beparvolik timsolidir. Muallif shu tarzda qahramonning ruhiy tanazzulini ijtimoiy muhit bilan bog'laydi.

Kaupervudning otasiga aytgan so'zi — “Agar banklar va birja idoralari bir chekkadan bosh chiqarib harakat qilmasa, bu zo'r vahimaga sabab bo'ladi” [1,201]uning butun dunyoqarashini ochib beradi. Bu so'zlarda insoniy hamdardlik emas, balki bozor mexanizmi va moliyaviy barqarorlikdan xavotir seziladi. U yong'inni fojia sifatida emas, balki banklar tizimiga ta'sir etuvchi iqtisodiy omil sifatida ko'radi. Bu epizod orqali Drayzer kapitalistik dunyoning ma'naviy inqirozini konkret bir inson xarakteri orqali ifodalaydi. Frenkning sovuqqonligi, hisob-kitobchanligi va ruhiy “muzdek”ligi — bu shunchaki shaxsiy xususiyat emas, balki butun bir davr falsafasining mahsulidir. Asar davomida bu ruhiy sovuqlik kuchayib boradi. Kaupervud moliyaviy muvaffaqiyat sari intilar ekan, insoniylikdan tobora uzoqlashadi. Drayzer shu orqali kapitalizm davrining asosiy paradoksini ko'rsatadi: moddiy yuksalish ma'naviy tanazzulni tezlashtiradi. Shuningdek, bu lavha asarda foydaparastlikning global oqibatlarini ham yoritadi — bir shahar yonadi, banklar qulaydi, ammo moliyaviy doira vakillari bundan ham foyda izlaydi. Bu esa kapitalizm davrining axloqiy inqirozining eng yorqin belgilaridan biridir.

Drayzer uchun Frenk Kauper — individual shaxs emas, balki butun davr timsolidir.

Roman voqealari davomida Frenkning harakati jamiyatdagi “har kim o'zi uchun” tamoyiliga asoslanadi. Shu tarzda yozuvchi ijtimoiy adolatsizlik, tabaqalanish va manfaatparastlikning jamiyat ongiga singib ketganini ko'rsatadi. Insonning vijdoni moddiy manfaat bilan o'lchanadigan holatga kelgani axloqiy inqirozning eng yuksak darajasidir. Drayzerning realizmi uning qahramonlari psixologiyasini chuqur yoritishida namoyon bo'ladi. Muallif qahramonning ichki olamini ochishda tafsilotlardan keng foydalanadi: uning atrofidagi odamlar bilan munosabati, moliyaviy muvaffaqiyat ortidagi ruhiy iztiroblari orqali kapitalistik ongning ichki ziddiyatlari namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, “Sarmayador” — faqat iqtisodiy roman emas, balki ruhiy inqiroz haqidagi falsafiy asardir. Asarda jamiyatning ma'naviy mezonlari pul bilan o'lchanadi.

Roman finalida Frenkning muvaffaqiyati nisbiy bo'lib chiqadi — u moddiy jihatdan boy, ammo ma'naviy jihatdan qashshoqdir. Bu orqali muallif insonning haqiqiy baxti moddiy boylikda emas, balki axloqiy barqarorlikda ekanini ta'kidlaydi.

Xulosa. Teodor Drayzerning “Sarmayador” romani kapitalistik jamiyatning ichki ziddiyatlarini, insoniy qadriyatlarning yemirilishini va boylik ortidan quvishning axloqiy oqibatlarini yorituvchi chuqur falsafiy asardir. Asar o'z davrining ijtimoiy haqiqatini aks ettirgan holda, bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Muallif o'quvchini moddiy manfaat ortidan quvishda insoniylikni yo'qotmaslikka chaqiradi.

Drayzerning bu romani shaxsiy muvaffaqiyat va ma'naviy halokat o'rtasidagi abadiy ziddiyatni yorituvchi badiiy hujjat sifatida adabiyot tarixida o'z o'rniga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Драйзер Т. Финансист (The Financier). — Москва: Художественная литература, 1982.
2. Dreiser, T. The Financier. — New York: Harper & Brothers Publishers, 1912.
3. Жуманов, Н. Америка realizmi va Teodor Drayzer ijodi. — Toshkent: Fan, 2005.
4. Karimova, G. XX asr Amerika adabiyotida shaxs va jamiyat muammosi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016.
5. Parrington, V. L. Main Currents in American Thought. — New York: Harcourt, Brace and Company, 1930.
6. Kazin, A. On Native Grounds: An Interpretation of Modern American Prose Literature. — New York: Reynal & Hitchcock, 1942.
7. Mamatqulova, M. Realizm va inson ruhiyati: XX asr ingliz va amerika adabiyotida psixologik tahlil masalalari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
8. Pizer, D. The Novels of Theodore Dreiser: A Critical Study. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1976.
9. Mardanova, M. D. Ma'naviy tanazzulning badiiy ifodasi: T. Drayzer va S. Ayniy ijodi misolida. — Denov: Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti ilmiy to'plami, 2024.